

Demokrati, ekologi och kunskap

Statsvetenskapliga responser på miljöproblematiken

Rolf Lidskog – Ingemar Elander

Svensk statsvetenskap och miljöpolitik

Under de senaste decennierna har vi sett hur miljöfrågan klättrat uppåt på den politiska dagordningen, fått ett allt större utrymme i massmedia och ökat i betydelse i allmänhetens ögon. Vi ser idag en situation där allt fler aktörer i samhället – allmänhet, näringsliv, organisationer och politiska partier – säger att miljön är viktig och anger att de vill arbeta för en bättre miljö. Denna utveckling omtalas ofta i mycket positiva ordalag. En hållbar samhällsutveckling framhålls som nödvändig, vilket också ställer krav på oss själva och vårt eget handlande.

Miljömedvetandets, eller snarare den ekologiska hotbildens, utbredning i samhället har givetvis påverkat samhällsvetenskaperna som fått nya frågeställningar och områden att studera. Ett exempel är Barry Buzans bok *People, States and Fear*. Han hävdar att vår hotbild starkt påverkar hur säkerhetspolitiken utformas. Det intressanta är att han i denna första upplaga endast undantagsvis ser miljöproblemen som ett specifikt säkerhetsproblem (1983:83):

Ecological threats may appear to deserve a relatively low priority compared with the other forms of threat discussed above, but some of the more extreme scenarios ... have enough plausibility to command attention.

Åtta år senare, när han ger ut en reviderad upplaga, har han dock ändrat uppfattning och argumenterar för att miljöproblemen håller på att utvecklas från att vara ett lågintensivt hot till att bli ett högintensivt som därmed har säkerhetspolitiska dimensioner. Han skriver (1991:131 respektive 133):

For most of history, the environment has been a relatively constant background factor rather than an issue in its own right. But with the dramatic increase in the scale, diversity and pace of human activity during the last century, and with the rapid expansion of knowledge on the planetary ecosystem, the environment is no longer a background factor. The increase in human activity is beginning visibly to affect the conditions for life on the planet. ... / With consequences so possibly vast it is not at all impossible to envisage quite near futures in which ecological threats have the same standing as military ones, and in which military and environmental techniques play interactively in relations between states.

På liknande sätt kan vi se hur miljöpolitiken lösgjort sig från att tidigare ha varit en del av andra politikområden, till exempel energipolitik och ekonomisk politik, till att bli ett distinkt politikområde som statsvetenskapen nu har att analysera.

Bland svenska avhandlingar med miljöpolitik i fokus finns Lennart J. Lundqvists (1971) om tillkomsten av Statens naturvårdsverk, Katarina Eckerbergs (1987) om svensk skogsvårdspolitik, Martin Bennulfs (1994) om miljöfrågan tillför en ny dimension i svensk politik, Per Larssons (1996) om internationell försurningspolitik, Annika Kronsells (1997) om utvecklandet av den Europeiska gemenskapens miljöpolitiska agenda, Mikael Románs (1998) om implementeringen av en internationell miljöregim och Carina Lundmarks (1998) om grön politisk teori och svensk partipolitik. Förutom dessa avhandlingar i statsvetenskap har andra samhällsvetare disputerat på olika aspekter av svensk miljöpolitik: Jonas Anshelms avhandling (1992) om miljöopinionen mot vattenkraftsutbyggnaden i Sverige, Lars Ericssons (1985) kritiska granskning av miljöskyddslagens tillkomst och implementering, Johan Hedréns (1994) diskursanalys av svensk miljöpolitik, Thomas Hillmos studie (1994) av upptäckten av arsenik som hälso- och miljöproblem, Ronny Hjorts (1992) studie av internationellt miljösamarbete i Östersjöregionen, Rolf Lidskogs studie (1994) av lokala miljökonflikter och Göran Sundqvists avhandling (1991) om experternas roll i svensk miljöpolitik.

Förutom dessa avhandlingar har seniora forskare inom statsvetenskap skrivit om miljöpolitiska frågeställningar: Karl-Göran Algotsson (1996) om de politiska partierna och de ledande intresseorganisationernas miljöpolitiska ideologier och ställningstaganden, Katarina Eckerberg (tillsammans med Lafferty, 1998) om lokala Agenda 21, Ingemar Elander med flera om svensk miljöpolitik och urban planering samt om Agenda 21 (Elander *et al.* 1995, Elander *et al.* 1997, Elander & Lidskog 2000), Gunnar Falkemark om de politiska spelen kring ScanLink (Falkemark & Westdahl, 1991), Öresundsbron (1993) och Hallandsåsen (1998) samt om svensk trafikpolitik (1999), Lennart J. Lundqvist om luftvårdspolitik (1980) och om ekologisk modernisering i Sverige (1998, 1999), Gunnar Sjöstedts studier av internationella förhandlingar på miljöområdet (Löfstedt & Sjöstedt 1996, Sjöstedt 1993, Spector, Sjöstedt & Zartman 1994) och Evert Vedung (1988, 1991) om miljöfrågans plats i svensk partipolitik. Dessutom har statsvetare författat några läroböcker i miljöpolitik (se till exempel Bennulf & Johnsson 1993 och Loftsson *et al.* 1993). Reidar Larssons har i sin lärobok i politisk ideologi från och med 1990 års upplaga även inkluderat ekologism (samt politisk islam och feminism) vid sidan av de klassiska ideologierna.

Därutöver finns ett antal miljöpolitiska studier gjorda av forskare inom angränsande discipliner: Jonas Anshelms (1995) historiska studie av socialdemokratien och miljöfrågan, Lars Lundgrens studie av utvecklingen inom svensk miljöpolitik (1989) samt om den tidiga svenska försurningspolitiken (1998), Sverker Sörlins olika miljöhistoriska studier (se till exempel Sörlin & Öckerman 1998) samt Stig Wandéns studie av ideologiska kontroverser i miljövärden (1992) och hur olika typer av miljöproblem kräver olika typer av politiska lösningar (1996).

Utöver de ovan angivna studierna finns en mängd studier av svensk kärnkraftspolitik, ofta utförda av statsvetare. Den svenska kärnkraftspolitiken be-

rör dock även andra politiska områden än det miljöpolitiska (främst energipolitik, handelspolitik, industripolitik och säkerhetspolitik).

En genomgång av de senaste 20 årgångarna av *Statsvetenskaplig Tidskrift* (årg. 82-101, dvs. från nr. 1 1979 till och med nr. 3 1998) ger följande resultat: Under dessa 20 år har totalt tre uppsatser publicerats med miljöfrågan i fokus. Två handlar om miljöfrågans betydelse för väljarna och politiska partier (Bennulf 1992 och Jahn 1995) och den tredje är en studie av svensk skogspolitik (Stjernquist 1983).

Under "Översikter och meddelande" har ytterligare tre uppsatser publicerats, om lokaliseringskonflikter på miljöområdet (Lidskog & Elander 1990), om miljöpartiets partioorganisation (Lundgren 1991) samt om kommunernas förändrade roll vid kontrollen av diffusa utsläpp (Dobers 1996).

Om vi slutligen ser på den litteratur som recenserats finner vi endast två böcker med miljöinriktning, nämligen Bennulfs avhandling om miljöopinion i Sverige (1994) och Eckerbergs (1987) avhandling om svensk skogsvårdspolitik (Svensson 1995 respektive Lundqvist 1988).

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns relativt få svenska avhandlingar och monografier på det miljöpolitiska området och de studier som finns har inte endast utförts av statsvetare utan även av forskare inom angränsande discipliner (främst historia och sociologi). Denna bild bekräftas vid en genomgång av innehållet i *Statsvetenskaplig Tidskrift* under de senaste 20 åren. Endast sex uppsatser och översiktsartiklar med miljöfrågan i fokus har publicerats under denna period och av artiklarnas sju författare/medförfattare är fyra statsvetare, en sociolog, en företagsekonom och en har en mångvetenskaplig forskarutbildning.

Att miljöfrågan blivit en viktig faktor i dagens svenska samhälle innebär att samhällsvetenskapen fått delvis nya frågor att studera. Precis som meteorologin som vetenskap fick ett kraftigt uppsving på grund av ozonskiottsuttunningen och klimatförändringen (Nolin 1995) kan nu en rad samhällsvetenskapliga discipliner få dragkraft av den politiska utmaning som miljöfrågan utgör.¹ Samtidigt bör det betonas att miljöfrågan inte endast är ett nytt område där discipliner enkelt kan applicera sina traditionella teorier, metoder och ansatser. I många fall krävs att disciplinerna utvecklar nya teorier, metoder och ansatser. Det beror dels på att det rör sig om ett nytt problemområde som ställer nya typer av frågor i fokus, dels att forskningsfinansierare – inte minst tillkomsten av Miljöstrategiska stiftelsen (MISTRA) – i många fall gynnar forskningsprogram där miljöfrågan sätts i mångvetenskaplig belysning.

Miljöfrågan är således inte bara en politisk utan även en vetenskaplig utmaning, där många etablerade disciplinära gränser ifrågasätts och disciplinernas grundantaganden diskuteras utifrån nya perspektiv. I sociologins fall finns till exempel en diskussion i vad mån biofysiska variabler bör inkluderas i den sociologiska analysen eller om sociologin ska fortsätta sitt durkheimska program, det vill säga endast inkludera sociala fakta i sin förklaring (se till exempel Dunlap & Catton Jr. 1994, Newby 1991, Redclift & Woodgate 1994). Denna diskussion tangerar den övergripande frågeställningen om hur relationen mellan natur och kultur/samhälle ska formuleras.² Inom statsvetenskapen är

det inte minst demokratiteorin som radikalt utmanas, vilket står i fokus för denna uppsats.

Sedan ett knappt decennium finns en stark debatt om (och i så fall hur) ekologiska aspekter bör integreras i demokratiteorin. Denna debatt har dock erhållit en svag reception i Sverige, åtminstone om man betraktar antalet svenska publikationer som diskuterar detta tema. Av ovan refererade statsvetenskapliga verk är det främst Lundmarks (1998) doktorsavhandling samt Lundmarks (1995) och Sköllerhorns (1994) licentiatavhandlingar som anknyter till denna debatt.³

Syftet med vår uppsats är att tydliggöra på vilket sätt miljöfrågan utmanar demokratiteorin, att analysera vilka demokratiteoretiska responser som miljöfrågan givit upphov till samt att kritiskt diskutera dessa responser. Uppsatsen är indelad i fyra avsnitt, denna inledning inräknad. I nästa avsnitt argumenterar vi för att miljöfrågan utmanar demokratiteorin i fyra aspekter, nämligen synen på tiden, rummet, arten och kunskapen. Inom ramen för denna uppsats finns dock inte utrymme till att systematiskt diskutera alla dessa aspekter. I det tredje avsnittet koncentrerar vi oss istället på de övergripande demokratiteoretiska responser som den ekologiska utmaningen gett upphov till. Vi väljer att framför allt undersöka hur dessa responser ser på relationen mellan ekologi och demokrati samt hur de ser på frågan om antropocentrism och biocentrism. I det fjärde och avslutande avsnittet för vi en övergripande diskussion om de olika responserna. Samtliga ståndpunkter har såväl styrkor som svagheter, och vi förespråkar därför ingen renodlad version av någon av dem. Vi bedömer den diskursiva demokratin som den mest lovande av responserna, dock i en version som inte rakt igenom tar avstånd från den liberala demokratin och rättighetsteorin.

Miljöfrågan utmanar demokratin

Demokrati har tillsammans med social rättvisa, ekonomiskt välstånd och nationell säkerhet ofta betraktats som värden vilka bör prioriteras högre än andra vid politiska avgöranden. På senare tid har argument förts fram att även värdet ekologiskt hållbarhet bör infogas som ett första rangens värde (Paehlke 1995: 131). Det är dock sällan "ekologisk hållbarhet" definieras och förtydligas, vilket troligtvis beror på att de statsvetare som diskuterar detta problem inte har någon större kunskap om miljöproblems naturvetenskapliga karakteristika. Avsaknaden av att explicit ange vad som menas med "ekologisk hållbarhet", "ekologi" "miljöfråga" etc. gör det i många fall svårt att tolka implikationerna av de olika demokratiteoretiska ståndpunkterna.

Givetvis är det stor skillnad mellan att diskutera demokratin roll om det gäller bullerstörningar för närboende till en fabrik eller om det gäller en prognos över hur en industriell verksamhets koldioxidutsläpp bidrar till att andra generationer och regioner kan drabbas av översvämning.⁴ I denna uppsats nöjer vi oss dock med att påpeka denna brist på begreppsbestämning. Vår strategi är istället att peka på vilka demokratiteoretiska utmaningar som miljöfrågan

innehåller på generell nivå, låt vara att samtliga miljöproblem inte innehåller alla aspekter av denna utmaning.

När ekologivärden ges en större prioritet aktualiseras frågor som tidigare inte varit lika aktuella ur ett demokratiperspektiv. Det handlar för det första om att en mängd politiska beslut på olika nivåer i allt högre grad fått allvarliga konsekvenser för kommande generationer. För det andra handlar det om att miljökonsekvenser av lokala, regionala och nationella beslut till sin karaktär blivit alltmer transnationella. Det tredje argumentet berör frågan om det legitima subjektet, det vill säga om demokratin skall göra halt vid medborgaren eller omfatta andra levande varelser. För det fjärde aktualiserar miljöfrågan relationen mellan vetenskap och demokrati, närmare bestämt om miljöproblemen är så vetenskapsberoende att det bör vara experterna (teknokrati) och inte medborgarna (demokrati) som skall ha företräde i beslutsprocessen. Kort sagt, miljöfrågan fokuserar demokratins förhållande till tiden, rummet, arten och kunskapen.

Tiden: intergenerationell rättvisa

Vanligtvis avgränsas diskussionerna om demokrati till att enbart handla om dagens medborgare. Inom miljöpolitiken har dock vårt handlandes miljökonsekvenser för kommande generationer allt tydligare kommit i fokus. Om våra efterkommande skall kunna överleva behöver de bland annat vatten som går att dricka, luft som går att andas och tillräckligt med livsmedel. Enligt Brundtlandkommissionen (WCED 1987) är det vår skyldighet att lämna ett arv efter oss som ger den efterföljande generationen minst lika goda livsbetingelser som våra egna.

Vilka krav detta ställer på det politiska handlandet i vår egen tid är långt ifrån självklart. Ur ett demokratiperspektiv är det däremot en central fråga att undersöka hur kommande generationer redan idag skall kunna representeras i det politiska systemet utan att göra avkall på grundläggande demokratiska värden.

Ett dagsaktuellt exempel är den svenska kärnavfallspolitiken. Kärnkraftsägarnas företag SKB har genomfört, eller håller på att genomföra, förstudier i åtta kommuner. Krav har ställts på att hålla lokala folkomröstningar som skall vara bestämmande för om SKB skall få fortsätta att undersöka en kommuns lämplighet att bli plats för det högaktiva kärnavfallet.⁵ Ur ett demokratiskt perspektiv kan folkomröstningar i vissa frågor ses som något positivt. Att lokalt folkomrösta om ett kärnavfallsförvar är dock problematiskt. Förvaret är byggt, fyllt och förslutet först cirka 60 år efter det att en folkomröstning har hållits. I 100 000 år utgör kärnavfallet en fara för människans hälsa, och under denna period får det inte läcka upp till jordytan.

Att idag genomföra en lokal folkomröstning innebär att de som *inte* kommer att beröras av ett djupförvars långsiktiga risker får bestämma, medan de som kan komma att drabbas (dagens barn och framtida generationer) inte har möjlighet att själva rösta. Att skapa beslutsprocesser där man tar hänsyn till ännu ej födda generationer är en utmaning som är allt annat än enkel att lösa.

Rummet: interregional rättvisa

Demokrati har för det andra nästan alltid diskuterats *rumsligt* avgränsat, i ett nationellt eller lokalt sammanhang, medan allt fler frågor nu håller på att få en global karaktär. Gemensamt för Robert Dahls (1971), det svenska demokratirådets och andra definitioner och försök att utveckla instrument för att mäta graden av demokrati är att de förutsätter en nationellt kontext, det vill säga det handlar om demokrati *inom* en nationalstats gränser.

Inte minst i frågor som har med ekonomi och ekologi att göra ligger beslutandemakten i stor utsträckning utanför det territoriella ansvarsområdet som en nation, en region eller en kommun har. Det finns över 30 000 multinationella företag på jorden men dessa befinner sig i allt väsentligt utanför det område där demokratiskt ansvar idag kan utkrävas (Rosenau 1998: 50). Miljökonsekvenser av dessa företags agerande är ofta kännbara för befolkningen på helt andra platser än där företagen har sina huvudkontor eller aktieägare. Samtidigt kan många miljöproblem få sin lösning först genom förändringar i människors vardagsliv, till exempel genom ändrade resvanor och konsumtionsmönster. Nationella regeringar, de må vara auktoritära eller demokratiska, är således av flera skäl otillräckliga som fungerande maktcentra för att hantera grundläggande miljöfrågor.

Ett exempel på hur miljökonsekvenserna överskrider territoriella gränser kan vi se i Tjernobyl-katastrofen.⁶ En explosion i en kärnreaktor i Ukraina ledde till att den svenska Lantbruksstyrelsen fick betala ut 700 miljoner kronor i statlig ersättning till svenska lantbruk och renskötsel företag och fram till år 2036 beräknas 300 svenskar dö i cancer som ett resultat av olyckan (Lidskog 1998b, Moberg & Persson 1996). Hur miljöproblem överskrider nationalstaters gränser blir tydligast om vi nalkas Ukrainas grannland, Vitryssland. Vid Rio-konferensen 1992 uppgav dess representant Stanislav Shushkevichs att de ekonomiska skadorna av Tjernobyl-katastrofen var 16 gånger större än hans eget lands årsbudget och, som han påpekade i sitt tal, det rör sig om ett land som *inte* har kärnkraft (Savchenko 1995: 181).

Arten: biosfärisk egalitet

Ett centralt ekologivärde är omsorgen om andra *arter* än människan. Argument för en sådan "utvidgad humanism" eller "animalism" har utvecklats av filosofer som Peter Singer (1975) och Tom Regan (1984). Även om deras resultat för många framstår som radikala och omstörtande – att vissa arter äger samma värde som människan – rör det sig egentligen inte om en *miljöetik*. Som Rolson III (1988) har påpekat exkluderar såväl Regan som Singer större delen av naturen från sina etiska resonemang, och deras etiska ansats är främst att se som en djurrättsetik där allt annat biologiskt liv än de djur som kan lida och/eller föreställa sig en framtid inte har ett värde. En radikal ekocentrisk miljöetik innebär att allt i biosfären har ett okränkbart egenvärde och att människans ur ett värdeperspektiv inte särskiljer sig från den övriga naturen (så kallad biosfärisk egalitet).

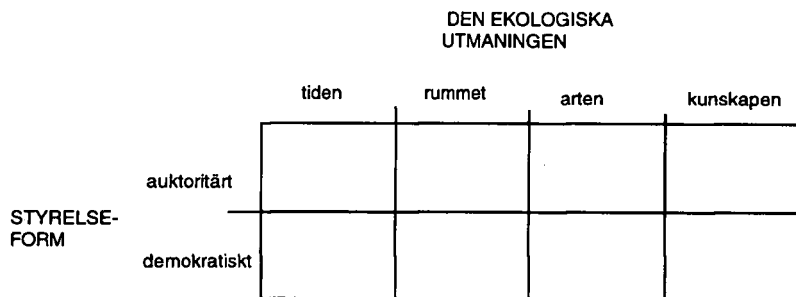
Även en begränsad miljöetik, som stannar vid ståndpunkten att en del däggdjur i princip likvärdiga med människan med avseende på deras rätt till ett värdigt liv, är kontroversiell och omdiskuterad. Inte minst genom djurrättsrörelsen arbete har denna ståndpunkt placerat sig på den politiska kartan i Storbritannien och USA, men även här i Sverige. Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök har ett tjugotal anställda och 52 000 medlemmar. Dess ståndpunkt är att även om människor och djur inte är samma sak, så har djuren ett värde som inte kan reduceras till värdet på deras kroppar. Istället är de levande individer med rättigheter. Mera känd – dock betydligt färre till antalet – är Djurens befrielsefront och djurrättsaktivister som hävdar att kött är mord ("Minkfarmer är koncentrationsläger") och som även använder sig även av sabotage och förstörelse för att stoppa djuruppfödningens och forskningsinstituts djurförsök och annan verksamhet som kränker djurens värde.

Den franske filosofen Luc Ferry (1995) är idag en av de starkaste kritikerna av tanken om biosfärisk egalitarianism, som han menar leder till politisk totalitarianism och humanismens död. Anser man däremot att andra arter har ett lika stort värde som den mänskliga så innebär det givetvis en särskild utmaning för demokratiteorin. Dessa icke-mänskliga arter kan inte kommunicera med oss tankemässigt och språkligt och att ge dem en plats i den politiska processen måste uppenbarligen ske genom någon form av ställföreträdarkap (så kallade ekoadvokater). Precis som i frågor som berör framtida generationer kräver ett system för hur dessa (oföddas) intressen kan representeras i beslutsprocessen, krävs institutionella lösningar av frågan hur icke-mänskliga arter ska representeras i politiska församlingar.

Kunskapen: teknokratiskt styre

Utöver dessa tre – tiden, rummet och arten – har ett fjärde argument vuxit sig starkt, nämligen synen på *kunskapen*. På grund av miljöfrågans komplexitet har experter – framförallt naturvetenskapliga forskare – utövat ett mycket stort inflytande på miljöpolitiken (Sundqvist 1991). Allt sedan 1960-talet, då miljöpolitiken började utvecklas till ett avgränsat politikområde i en rad länder, har experter haft mycket stor betydelse för miljöpolitikens utformning (Jamison 1996, Weale 1992). Denna situation har skapat en ambivalens i vad mån det är experter eller medborgare som skall bestämma miljöpolitikens mål och inriktning (Lidskog, 1997, 1999b). Denna ambivalens har även förstärkts av miljöfrågans individualisering – den starka betoningen av individens ansvar för sina resvanor, energiförbrukning, konsumtionsmönster och avfallshantering – samtidigt som många delar av miljöpolitiken kommit allt längre bort från medborgarnas vardagsliv (Lidskog *et al.* 1997: 20).

Ulrich Beck (1992) har betonat att dagens risker i det närmaste är osynliga för lekmän. Den stora ekologiska utmaningen handlar om sannolika framtida konsekvenser av dagens handlande och dessa konsekvenser kan endast vetenskapen – i bästa fall – skönja. Även om Beck (1994) själv argumenterar för en ökad demokratisering av miljöfrågan, kan en betoning på miljöfrågans vetenskapsberoende leda till slutsatsen att det är experter och inte medborgare som

Figur 1. Den ekologiska utmaningen relaterad till styrelseform.

skall besluta om vilken miljöpolitik som är den bästa. Samtidigt finns det det andra som betonar att dagens miljöutmaning aktualiserar frågan om vilket samhälle vi medborgare önskar (Barry 1996, Irwin 1995). Vad som menas med ekologisk hållbarhet kan inte begränsas till att finna ekologiskt rationella metoder för produktion och konsumtion. Det handlar även om att göra kollektiva bedömningar av såväl dessa metoder som värdet av de nyttigheter som produktionen skapar. Därmed bör medborgarna ha ett stort inflytande över miljöpolitikens utformning – ytterst handlar miljöpolitiken om vilket samhälle vi vill skapa och leva i.

Vad som är viktigt att påpeka är att samtliga dessa aspekter av den ekologiska utmaningen kan besvaras med auktoritära såväl som demokratiska lösningsförslag. Konkreta lösningsförslag kan dessutom ha olika implikationer för den politiska styrelseformen beroende på vilken aspekt av den ekologiska utmaningen man diskuterar.

Efter denna karakteristik av hur miljöfrågan utmanar demokratin är det nu dags att undersöka vilka demokratiteoretiska responser som den alstrat.

Demokratiteoretiska responser på miljöfrågan

En mycket omdiskuterad fråga inom politisk teori är om, och i så fall på vilket sätt, som dagens ekologiska utmaning bör ha konsekvenser för demokratiteorin. Som vi sett ovan aktualiserar miljöfrågan i vad mån demokratin kan och bör utsträckas till att även omfatta den transnationella nivån. Den riktar också vår uppmärksamhet mot vilket ansvar dagens medborgare har för kommande generationers liv, hälsa och miljö. Vidare ställer den frågan om experternas roll i politiken; i många fall är miljöproblem fundamentalt forskningsberoende vilket gör att forskare får få en central roll i demokratiskt beslutsfattande.

De flesta demokratiteoretiker är eniga om att dessa komplicerade frågor måste tas i beaktande när man söker utveckla en demokratiteori som förmår ta sig an den ekologiska utmaningen. En fråga som det dock finns mycket stor oenighet om handlar om i vad mån demokratin endast bör omfatta mänskliga intres-

sen, eller om den även skall utformas till att inkludera andra arters intressen. Om naturen anses ha ett inneboende värde (intrinsic value) så är frågan vilken betydelse detta bör ha för vår uppfattning om demokrati. Likaså finns det en oenighet om i vad mån det krävs en stark stat, vägled av en ekologisk medvetenhet, för att komma till rätta med miljöproblematiken. Dessa två konfliktlinjer kommer att vara riktningsgivande i vår följande diskussion om olika demokratiteoretiska responser på miljöfrågan.

Ekoauktoritärt styre

Flera naturvetenskapliga miljöforskare har hävdade att en ekologiskt sund utveckling bäst främjas av en auktoritär politisk styrelse som kan beskära medborgarnas frihet för att därmed stoppa eller föregripa ekologisk förstöring (Hardin 1968, 1972, Heilbroner 1974, Ophuls 1977). Skälet till det är att när det rör allmänningar (commons) befinner sig alltid egenintresset och det kollektiva intresset på kollisionskurs. "Ruin is the destination toward which all men rush, pursuing his own interest in a society that believes in the freedom of the commons", som Hardin (1968:1244) uttrycker det.

Av det skälet krävs en tydlig lagstiftning och en ekologiskt upplyst och stark stat som kan agera i enlighet med ett kollektivt intresse – i det här fallet ett globalt miljöintresse. Denna ståndpunkt benämner Mills (1996:97ff) "ecoauthoritarianism" – det finns ekologiska imperativ som samhället måste underordna sig, och medborgarna skall tvingas till att handla på ett sätt som ligger i linje med dessa ekologiska imperativ.

En typ av ekoauktoritär ståndpunkt företräder amerikanen David Foreman och rörelsen *Earth First!*. Till skillnad från Hardin, Ophuls och Heilbroner är det inte mänsklig överlevnad som är målet utan uppgiften är i stället att bevara den jord som evolutionen frambringat. "Our movement is called 'Earth First! not People First!'," som Foreman (1998:358) uttrycker det. Utifrån den starka övertygelsen att det är jorden med dess artrikedom som ska skyddas argumenterar Foreman för att det är riktigt med sabotage för att stoppa skövlingen av jorden.⁷ Han hävdar vidare att *Earth First!* inte är i behov av någon politisk legitimitet eftersom den baserar sitt handlande på biologisk trovärdighet och inte majoritetens acceptans (Foreman 1998:361). Vi ser här en likhet i argumentationen mellan Foremans ståndpunkt och Djurens befrielsefront ("militanta veganer"). En viktig skillnad är dock att djurrättsaktivister, ofta inspirerade av Singers utilitaristiska etik, flyttar gränsen mellan människa och djur för att placera den mellan (medvetna och kännande) djur och övrig natur medan Foreman går steget längre och söker upphäva alla gränsdragningar mellan människa, djur och natur.

Att dagens miljöproblem kräver en aktiv och intervenerande stat är en vanlig och relativt okontroversiell ståndpunkt. Vad den ståndpunkt som vi skisserat ovan säger är dock att staten bör vara auktoritär och genom tvång styra samhället i ekologiskt önskvärd riktning. Dagens situation är så akut att det krävs ett centraliserat och auktoritärt styre som snabbt kan tvinga fram de nödvändiga förändringar som krävs (till exempel befolkningskontroll, ransonering av

bensin och olja, begränsad rörlighet och minskad materiell välfärd). Problemet med ett demokratiskt styre är att det inte kan garantera att miljöproblemen får en snabb och relevant respons från samhället.

I sin renodlade form är den ekoauktoritära ståndpunkten ovanlig, även om man i dagens svenska debatt om ekologiskt uthållig utveckling ibland kan finna en liknande argumentation. Ekologiska experter skall enligt detta synsätt bestämma vad som är en uthållig utveckling och det blir politikens uppgift att implementera denna (se till exempel Günther 1993). Det bör understrykas att det finns andra ekologer som betonar att samhället måste anpassa sig till ekologiska förutsättningar men som samtidigt argumenterar för att denna anpassning måste ske på demokratisk väg. Man har en ambivalent hållning, där å ena sidan samhället ska anpassas i en specifik riktning samtidigt som denna anpassning ska ske på demokratisk väg. En av ekosofins främste företrädare, Arne Naess (1981), är ett bra exempel på denna ambivalens.

Sammanfattningsvis utgår den här redogjorda ståndpunkten från att det finns gränser i naturen som människan måste anpassa sig till. När hon inte gör det – vilket är dagens situation i många länder – måste staten med auktoritära medel skapa en ekologisk hållbar samhällsutveckling. Människans överlevnad kräver att en ekologisk elit styr samhället genom en stark stat och att inga kompromisser görs med särintressen på det sätt som är vanligt i liberala demokratier.

Liberal demokrati

Kravet på en auktoritär stat utgår från antagandet att det inte finns något i den demokratiska styrelseformen som garanterar att den leder till miljömässigt bra resultat. Det finns således inget samband mellan demokrati och ekologi, och när vi står inför en akut miljöproblematik krävs det att demokratin sätts på undantag. Det är ekologin och inte demokratin som är det överordnade värdet. Utifrån antagandet att det inte finns något samband mellan demokrati och ekologi kan man dock plädera för den motsatta positionen: vid en konflikt är det demokratin som ska ha prioritet.

Goodin (1992) och Saward (1993, 1996) argumenterar för att det inte finns något substantiellt samband mellan ekologi och demokrati. "To advocate democracy is to advocate procedures, to advocate environmentalism is to advocate substantive outcomes", som Goodin (1992:168) uttrycker det. De ser istället en stor politisk fara i uppfattningen att ekologin har något att säga om demokrati eftersom det innebär att demokratin då riskerar att underordnas ekologiska imperativ. Demokratin kan reduceras till att enbart bli ett instrument för att nå ett ekologiskt hållbart samhälle. I de situationer där detta instrument inte verkar fungera lämnas vägen öppen för auktoritära lösningar likt dem Hardin, Heilbroner och Ophuls förespråkar.

Sawards ståndpunkt innebär att demokrati är ett mål i sig. Grunden för detta påstående är kunskapsteoretiskt. Eftersom ingen individ kan hävda att hon besitter sann och säker kunskap kan ingen göra rättmätiga anspråk på att veta i vilken riktning samhället bör utvecklas. För Saward (1996:82) innebär det att myndigheters agerande är demokratiskt *endast* när dess handlande överens-

stämmer med majoritetens preferenser. Konsekvensen av detta perspektiv är att ett ekologiskt hållbart samhälle överhuvudtaget inte behöver vara ett mål för den samlade politiska viljan. I god demokratisk ordning kan majoriteten besluta om en samhällsutveckling som drastiskt påverkar livet för dem själva, för andra regioner och/eller för framtida generationer. Det finns således inget i det demokratiska systemet som sådant som befrämjar ekologiska mål. Problemet är här, som Robyn Eckersley (1996a:212) uttryckt det, "if democracy is a non-negotiable element of green political theory, then how might greens secure their political goals by means of a decision-making framework that is supposedly open ended?"

Saward söker dock ge miljön ett visst begränsat utrymme i demokrati. Som medborgare har man en uppsättning sociala rättigheter, däribland rätten till hälsa. Demokratin förutsätter att samhället inte orsakar sina medborgare hälsoskador som omöjliggör för dem att utöva sina medborgerliga rättigheter. I den mån det är möjligt bör samhället därför söka undvika eller minimera hälsorisker. Som medborgare har man därmed en demokratisk rättighet att inte lida skada från miljöproblem som är möjliga att förebygga. Det är således endast indirekt – genom hänvisning till människans rätt till hälsa – som miljöfrågan garanteras ett visst utrymme inom liberal demokrati.

Saward företräder således en tydlig antropocentrisk syn, där människans intresse är utgångspunkten och ekologiska imperativ endast får vara styrande över politikens utformning i de fall majoriteten av medborgarna önskar det. Om medborgarna vill kan djur och natur tilldelas värde och rättigheter och politiken utformas i överensstämmelse med ekologiska principer. Demokrati är ett värde som är överordnat ekologin, och bör så vara.

Diskursiv demokrati

Ett av problemen med den liberala demokratin är, enligt Dryzek (1996b), att den befrämjar en instrumentell rationalitet, det vill säga ett handlande i egenintresse. Diskursiv demokrati skiljer sig från den liberala i den bemärkelsen att den är baserad på en kommunikativ rationalitet. Även om den diskursiva demokratin betonar processen – "We should bear in mind that communicative rationality is best thought of as a *procedural* standard, dictating no *substantial* resolution about values to be pursued" (Dryzek 1990:54, kursivering i original) – så innebär det inte att processen ställs i motsättning till resultatet. Istället är det just genom det kommunikativa handlandet som medborgarna och samhället upptäcker ekologiska mål, och det av fyra skäl: den diskursiva demokratin är känslig för feedback-signaler; kan hantera komplexitet; särskiljer generaliserbara intressen från särintressen samt kan leda till samförstånd (Dryzek 1994:192ff.).

Diskursiv demokrati tillåter en mängd olika röster som uttalar sig i namn av en rad olika intressen. Därtill är inte kommunikationen förvrängd på grund av ideologi och maktförhållanden. Detta gör att den diskursiva demokratin är mycket känslig för tecken på ojämvikt, vilket är viktigt eftersom miljöfrågan kännetecknas av komplexitet. Eftersom deltagarna följer reglerna för kommu-

nikativ rationalitet kommer mängden av röster att ge en rik och mångsidig belysning av miljöproblematiken. Den diskursiva demokratin har mekanismer som gör att man kan särskilja generaliserbara intressen från särintressen och därmed får dessa generaliserbara intressen en stor övertygande kraft. Därmed kan den diskursiva demokratin – till skillnad från den liberala demokratin och marknadsrationalitet – lösa problemet med "the tragedy of the commons". Människan är inte – som Hardin utgår från – utelämnad åt sitt egenintresse. Den kommunikativa rationaliteten visar att det finns generaliserbara intressen av ekologisk art vilket gör att man inte behöver ta till auktoritära lösningar på de problem som Hardin pekat ut.

Ett generaliserbart intresse är ett intresse som vi alla skulle komma fram till i en ideal samtalsituation, det vill säga genom kommunikativ rationalitet. Ett av dessa generaliserbara intressen är ekologiska systems integritet:

the human life support capacity of natural systems is *the* generalizable interest *par excellence*, standing as it does in logical antecedence to competing normative principles such as utility maximization or rights protection (Dryzek 1987:204, kursivering i original).

Den kommunikativa rationaliteten leder således till en ekologisk rationalitet, en rationalitet som skyddar de ekologiska förutsättningar som livet – även det icke-mänskliga – har (Dryzek 1997:200). Därmed överbryggs klyftan mellan det rätta och det goda, process och produkt, procedur och resultat. Gränsen mellan sociala och naturliga system, mellan människa och andra livsformer, görs därmed mindre absolut (Dryzek 1996a: 22-26). Vi kan idag, enligt Dryzek (1997: 201), skönja början på en väg till ekologisk demokrati. Den diskursiva demokratin är "ekologiskt rationell" eftersom den inte bara är en demokratisk styrelseform utan även en väg till att skapa ett ekologiskt hållbart samhälle (Dryzek 1994: 192).

Utvidgad rättighetsteori

Eckersley (1996a, 1996b) hävdar att hela det liberala tänkandet karakteriseras av att miljöfrågan är underrepresenterad och detta beror på att endast nu levande medborgare inom territoriellt organiserade samhällen har rätt att demokratiskt påverka en nationalstats politik. Därtill formuleras miljöfrågan endast i utilitaristiska termer, där frågan om *nyttan* för ett begränsat antal människor står i förgrunden. Det innebär att det saknas incitament för att internalisera miljökostnader i tiden och rummet. Den liberala demokratin har också, enligt Eckersley, lett till att miljöintresset endast uppfattas som ett särintresse bland ett antal andra. Ett exempel är miljörelsen som i den liberala demokratin uppfattas som ett särintresse och likt andra intresseorganisationer har att tävla om att få medborgarnas sympatier och stöd för att därigenom få makt att påverka politiska beslut. Den utmaning som den gröna politiska teorin står för idag är därför att skapa en politisk teori där ekologiska angelägenheter får en systematisk plats vid politiska överväganden.

I polemik mot utilitarismen och den diskursiva demokratiuppfattningen argumenterar Eckersley för att en rättighetsbaserad teori är den mest lämpliga

när man skall nalkas frågan om relationen mellan miljö och demokrati. Genom att tillmäta naturen rättigheter begränsas såväl nationalstaters som individers legitima handlande.

I liberal demokratisyn är individens autonomi en hörnsten. Samtidigt finns en grön kritik av den liberala demokratin som går ut på att denna förvägrar andra arter än människan rätten till autonomi. Eckersley argumenterar för att båda dessa ståndpunkter faller tillbaka på och sammanlänkas av en gemensam uppfattning om autonomi. De bör således inte betraktas som konkurrerande ståndpunkter, utan är istället substantiellt förenade genom ett gemensamt autonomibegrepp. Oenigheten mellan de gröna och de liberala blir för Eckersley därför inte frågan om demokratins innebörd utan istället vilken mening och vilket omfång värdena autonomi och rättvisa bör ha.

Att knyta ekologiska hänsyn till en rättighetsteori istället för till utilitaristisk teori eller diskursiv demokrati innebär, enligt Eckersley, att statens och individens handlande får absoluta gränser vilket ger ett bättre skydd mot (den mänskliga) majoritetens tyranni. Rättigheter är inte förhandlingsbara medan allt – även gröna värden – är förhandlingsbara för utilitarism (nyttokalkyler) och diskursiv demokrati (rationella samtal). Enligt utilitarismen är det till exempel moraliskt riktigt att förorena en sjö om nyttan uppväger kostnaden. I den diskursiva demokratin finns inga absoluta garantier för att den kommunikativa rationaliteten kommer att leda till att alla andra livsformer skyddas. För en rättighetsteoretiker däremot är en god livsmiljö en rättighet som inte kan komma i andra hand med hänvisning till nyttan av den industriella verksamhet som förorenar sjön. Denna rättighet omfattar inte bara de boende kring sjön utan också framtidens närboende liksom fiskarna i sjön. Genom att knyta gröna värden till rättighetsteorin kan inte ekologiska angelägenheter (i likhet med demokratiska angelägenheter) ses som instrumentella värden utan får en fundamental och principiell innebörd.

Eckersley kommer således fram till slutsatser som ligger nära såväl Saward som Dryzek när dessa betonar att medborgerliga rättigheter förutsätter vissa ekologiska förhållanden. Anser vi att alla människor skall ha medborgerliga rättigheter måste också alla ha tillgång till de sociala och ekologiska förutsättningar som krävs för att kunna utöva dessa rättigheter. En tydlig skillnad mot såväl Sawards som Dryzeks demokratiuppfattningar är dock att Eckersley grundar sin ståndpunkt i ett vidgat autonomi- och rättighetsbegrepp. Eckersleys betoning har fördelen att ekologiska värden ges en tydligare status vid avvägningsproblem, och att mänsklig nytta inte kan utgöra grund för att åsidosätta dem. Hennes ståndpunkt är dock inte oproblematiserad, vilket vi tar upp till diskussion i uppsatsens avslutande del.

En ekologisk demokrati?

De fyra responser som tecknats ovan ger således olika svar på två grundläggande frågor. För det första, i vad mån kräver den ekologiska utmaningen en auktoritär eller demokratisk respons? För det andra, i vad mån bör miljöpoliti-

		STYRELSEFORM	
		auktoritär	demokratisk
VÄRDESYN	Antropocentrism	mänsklig överlevnad (Hardin)	liberal demokrati (Saward) ekologisk demokrati (Dryzek)
	Biocentrism	djurrättsaktivister absoluta ekorättigheter (Foreman)	rangordnade ekorättigheter (Eckersley) Ekosofi (Naess)

Figur 2. Styrelseform och värdesyn.

ken baseras på ståndpunkten att endast människan har ett egenvärde (antropocentrism) alternativt att även djur och natur har ett egenvärde (biocentrism)? Figur 2, som sammanfattar de ovan beskrivna ståndpunkterna, förtydligas i efterföljande text.

Ekologisk demokrati: att söka det rätta och finna det goda

Traditionellt har demokrati knutits till principer och processer där naturen inte givits något inneboende värde. Enligt Dobson (1996: 132) är detta den dominerande positionen; att det inte råder något samband mellan ekologi ("det goda") och demokrati ("det rätta"), det vill säga att gröna resultat inte nödvändigtvis emanerar ur demokratiska processer. Som vi sett ovan har man dragit olika slutsatser ur detta spänningsförhållande. Den ekoauktoritära ståndpunkten är att den ekologiska situationen kräver en snabb och effektiv respons. Eftersom inget i demokratin kan garantera detta – demokratin snarare fördjupar än löser den ekologiska krisen – krävs att en ekologiskt upplyst elit fattar en mängd obekväma beslut. Man ser det här som nödvändigt att offra delar av demokratin på ekologins altare.

Ett problem med denna ståndpunkt är att den inte kritiskt diskuterar hur man skall bestämma vad som är en önskvärd utveckling. Hardin, Ophuls och Heilbroner verkar till exempel utgå från att det högsta värdet är evig mänsklig överlevnad på denna planet och därmed måste man skydda de ekologiska förutsättningar som är nödvändiga för mänsklig fortlevnad.

De som kritiserar den ekoauktoritära ståndpunkten drar ofta en motsatt slutsats, nämligen att en grön politisk teori *förutsätter* demokrati (se till exempel Dobson 1996). Vägen till ett ekologiskt hållbart samhälle kan inte ske annat än genom en demokratisk process eftersom det kräver diskussion, kollektiva

överbäggande och gemensamma beslut. Vad som avses med "ekologisk hållbarhet" bör bestämmas i en process där alla röster – inte bara experternas eller styrandes – görs hörda.

Argumentet för att en ekologiskt ansvarsfull politik förutsätter en demokratisk process behöver inte endast vara kopplad till att ekologimålet alltid kräver en tolkning. Därutöver kan man hävda att en demokratisk process är mer öppen för signaler från den ekologiska omvärlden. Demokratiska processer har därför en större potential att åstadkomma en ansvarsfull miljöpolitik än vad ett auktoritärt styre har. Flertalet demokratiteoretiker som refererats i denna uppsats ansluter sig till denna ståndpunkt, det vill säga att demokratin är det bästa sättet att nå gröna mål (Dobson 1996, Dryzek 1996a, Eckersley 1996a, Saward 1993). Här relateras således demokrati och ekologi till varandra: den demokratiska processen blir den bästa metoden för att upptäcka ekologiska sanningar. Demokrati blir då inte en omväg till – eller irrväg från – ekologisk hållbarhet, utan är istället den effektivaste vägen till detta mål.

Tydligast blir detta hos Dryzek som argumenterar för att demokratiska processer leder till upptäckten av "generaliserbara intressen". I Dryzeks modell lindras därmed – och kanske till och med överbryggas – klyftan mellan det rätta och det goda. Samtalsdemokratin fostrar en kommunikativ rationalitet genom vilken man kan upptäcka generaliserbara intressen som vi kan enas kring. En invändning här är att även om man upptäcker dessa generaliserbara intressen – däribland ekologiska sådana – finns det inget i den diskursiva demokratin som garanterar att dessa intressen värnas. Den ekologiska rationalitet som Dryzek sätter sitt hopp till framstår endast som en *potentiell* biprodukt av kommunikativt handlande.

En annan kritik som kan riktas mot den diskursiva demokratin gäller dess antropocentriska karaktär. Ekologin integreras i demokratimodellen genom dess antagande att generaliserbara *mänskliga* intressen effektivt inkorporerar även icke-mänskliga intressen. Risken finns här att man skapar en beslutsprocess där endast hänsyn tas till de icke-mänskliga intressen som har betydelse för mänskligt liv och välfärd, det vill säga en ståndpunkt likt Sawards liberala demokratiideal där ekologin endast bereds plats genom hänvisning till dess betydelse för mänsklig hälsa. I dess nuvarande form ger den diskursiva demokratin inget tydligt och starkt skydd för icke-mänskliga livsformer, något som är synnerligen viktigt eftersom dessa – till skillnad från människan – inte av egen kraft kan utöva något inflytande på politiska beslutsprocesser. Ur detta perspektiv kan den diskursiva demokratin kritiseras för att den inte söker omstrukturera beslutsfattande så att icke-mänskliga intressen skyddas eller uppmärksammas.

Som vi sett ovan söker Eckersley överbrygga denna motsättning genom att basera såväl ekologiska hänsyn som demokratiska rättigheter på ett gemensamt autonomibegrepp. Genom att tilldela såväl individen som naturen rättigheter kan ingen av dem sättas på undantag (Eckersley (1996a, jämför Christoff 1996). På samma sätt som det finns universella medborgerliga fri- och rättigheter bör det finnas universella ekologiska rättigheter. Dessa rättigheter bör integreras inom lagstiftning, kultur och politik. Det innebär att gränser sätts för

såväl folkviljan som de politiskt valda: ekologiska rättigheter kan inte förhandlas bort med hänvisning till medborgarens önsknings eller mänsklig nytta.

Historiskt har utsträckningen av medborgerliga rättigheter till tidigare utanförstående grupper som slavar, färgade och kvinnor varit oproblematiske ur ett demokratiskt perspektiv i den meningen att alla dessa grupper *ägt förmågan att delta* i det politiska livet. Att de i praktiken, som en följd av rådande maktförhållanden, hindrats från detta är en annan sak. När vi kommer till icke-mänskliga livsformer blir dock problemet ett annat. Icke-mänskliga arter är svårare att se som medlemmar i det politiska samhället eftersom de inte har kapacitet att utöva politiskt deltagande – de kan inte artikulera sin ståndpunkt, välja sina representanter eller utkräva ansvar av de politiskt valda. Därmed kan man inte utsträcka de *medborgerliga* rättigheterna till att gälla även dessa arter. Däremot kan man givetvis anse att icke-mänskliga arter besitter moraliska rättigheter.

Att förespråka ett inklusivt rättighetsbegrepp är dock inte oproblematiske. Biosfären ger liv ”både åt hiv-virus och sälungen, till pest och kolera, till skogen och floden. Vill man på fullt allvar hävda att hiv är ett rättssubjekt likvärdigt med människan?” (Ferry 1995: 176). David Foreman, som förespråkar en radikalt biocentrisk etik, verkar göra det när han hävdar att han ser hela jorden som ett samhälle och ”recognizes such apparant enemies as ‘disease’ (e.g. malaria) and ‘pests’ (e.g. mosquitoes) not as manifestations of evil to be overcome but rather as vital and necessary components of a complex and vibrant biosphere” (Foreman 1998: 359).⁸

Eckersley betonar dock att det inte rör sig om ett rättighetstänkande där alla livsformer på jorden har identiskt värde och besitter exakt samma rättigheter. Istället förespråkar hon en rangordning mellan olika livsformers rättigheter. Det innebär dock inte att en livsform med lägre rangordnade rättigheter enkelt kan kränkas med hänvisning till en annan livsforms högre rangordning. Själva poängen med rättighetstänkandet är att skapa en avvägningsproblematik som inte enkelt kan lösas med en hänvisning till den utilitaristiska principen om nyttomaximering. Eckersleys rättigheter är således inte okränkbara, men de kan inte legitimt kränkas med hänvisning till mänsklig nytta och mänskligt välbefinnande. Vi blir istället hänvisade till en rationell argumentation där vi väger olika grundläggande intressen mot varandra. Därmed ser vi en tydlig likhet mellan Eckersleys rättighetstänkande och Dryzeks diskursiva demokrati i det att rationell argumentation får en viktig roll i beslutsprocessen.⁹

Enligt vårt förmenande har den diskursiva demokratisynen en potential att väga samman demokratins betoning av processen (”det rätta”) med ekologins fokusering på resultatet (”det goda”). Å ena sidan kan grön demokratiteori leda till att ”det rätta” knuffas mot ”det goda”, vilket vi kan se i Dryzeks förslag om att ekologiska systems integritet skall ses som ett generaliserbart intresse. Å andra sidan kan betoningen på ”det goda” knuffas mot det rätta, vilket vi kan se i argumentet att gröna värderingar främst kan utvecklas i en demokratisk process – demokrati är metoden att upptäcka och försvara gröna värden. Samtidigt vill vi påpeka att även den liberala demokratiteorin – till exempel i Sawards version – på ett liknande sätt ger öppningar för gröna värden. Han hävdar

att utövandets av de medborgerliga rättigheterna förutsätter vissa ekologiska villkor, att miljöfrågan kräver tolkning och därmed demokratiska beslutsprocesser samt att medborgarna i en demokrati troligtvis är mer medvetna om miljöproblemen och mer villiga att lösa dem än vad de skulle vara om de levde under en auktoritär styrelse.

-Skillnaden mellan den liberala och den diskursiva demokratimodellen består främst i att den liberala demokratin har en tydlig antropocentrisk utgångspunkt. Det är majoritetens preferenser som är det avgörande i den demokratiska processen. Dryzek argumenterar för att den liberala demokratin kommer att vara oförmögen att ge en adekvat respons på dagens miljöproblem eftersom den fostrar en politik som ytterst syftar till att tillfredställa mänskliga intressen. Dryzeks alternativ är att skapa demokratiska samtal där även ekologiska värden inkluderas. Den liberala demokratin söker uppnå rättvis och effektiv preferensaggregering, medan den ekologiska demokratin söker uppnå en situation av fri och öppen diskussion där man kan upptäcka generaliserbara intressen.

Som påpekats ovan verkar dock även den diskursiva demokratin genom sin antropocentriska karaktär ha problem med att skydda icke-mänskliga intressen. Därmed är vi inne på den komplexa frågan om icke-mänskliga livsformer har ett värde och vilken betydelse det i så fall får för demokratin. I denna uppsats finns inte utrymme för att mer systematiskt behandla denna fråga, men ur ett demokratiteoretiskt perspektiv vill vi argumentera för en svagt biocentrisk ståndpunkt.

Svag biocentrism: att kombinera människans värde med naturens rättigheter

I sin avhandling om miljöetik gör Kvassman (1999: 47-62) en distinktion mellan stark biocentrisk miljöetik (människan har ingen särställning, utan har samma moraliska värde som den övriga naturen), svagt biocentrisk miljöetik (människa och natur har ett egenvärde, men endast människan har ett absolut egenvärde), svagt antropocentrisk miljöetik (endast människan har ett egenvärde, men naturens instrumentella värde handlar inte bara om den omedelbara behovstillfredsställelsen utan har också en estetisk dimension) och starkt antropocentrisk miljöetik (endast människan har ett egenvärde, och allt annat har enbart ett efterfråganvärde som kan beskrivas i ekonomiska termer). I likhet med Kvassman vill vi hävda att dagens utmaning är att utveckla en miljöetisk ståndpunkt där man tilldelar naturen ett inneboende värde utan att för den skull detronisera människans värde.

En praktiskt fungerande miljöetik kräver att man skall kunna prioritera bland naturens värden, eftersom en etik som håller allt för lika värdefullt sällan kan vara vägledande i en valsituation. Å ena sidan har naturen ett egenvärde som är oberoende av det värde som människan tilldelar den. Å andra sidan kan människolivet inte nedprioriteras med hänvisning till naturens värde. I konkreta valsituationer möter vi således ett avvägningsproblem där vi har ansvar för såväl naturen som för människan, men där avvägning inte får resultera i att människans rätt till liv och hälsa sätts på undantag. Respekten för människans

liv och hälsa förenar flertalet demokratiteoretiker. Frågan som infinner sig är snarare hur man värdesätter och skyddar icke-mänskliga livsformer, inte minst hur deras värde förhåller sig till den nytta (till exempel i form av materiell välfärd) som människan tillmäter dem.

Som vi sett ovan är Eckersley ståndpunkt att djur och natur endast kan skyddas effektivt genom att de tilldelas rättigheter. Att förespråka ekologiska rättigheter innebär dock inte, betonar Eckersley (1992:57), att människan är försvarslös när hon hotas av djur eller livsfarliga sjukdomar. Vad Eckersley istället vill försäkra sig om är att icke-mänskliga arters intressen beaktas i människors beslutsfattande, och att de beaktas oavsett dess eventuella instrumentellt värde (nytta) för människan. Individens får inte kränkas med hänvisning till ekologiska intressen, precis som individens rättigheter inte får kränkas med hänvisning till kollektiva intressen. Samtidigt får inte exploatering av djur och natur rättfärdigas enbart med hänvisning till den mänskliga nyttan med exploateringen. Rättighetsteorin skapar en intressekonflikt där man tvingas göra avvägningar mellan rättigheter, precis som är fallet när det gäller konflikter mellan olika medborgerliga rättigheter. Människans liv och hälsa har högsta prioritet, men utöver det så är det inte självklart att människans intresse alltid ska ha prioritet. Frågan som infinner sig är hur djur och naturs rättigheter och intresse ska skyddas.

Dobson (1996) argumenterar för att den avgörande frågan är hur man kan representera andra intressen samt hur en beslutsprocess skall utformas så att dessa intressen inte förbigås. Detta är dock i sig inget nytt, utan dagens representativa system går ut på att medborgare kan representeras och att de politiskt valda agerar med ansvar även för människor som i många fall har svårt att av egen kraft artikulera sina intressen (till exempel barn, utvecklingshandikappade och marginaliserade grupper). Vad som krävs är institutioner som garanterar att dessa intressen representeras. Av samma skäl argumenterar Barry (1996: 121) för att man bör söka komplettera den representativa demokratin snarare än ersätta den. Eftersom en participatorisk demokrati utesluter alla dem som inte kan delta i den politiska processen – däribland framtida generationer och icke-mänskliga arter – krävs en representativ demokrati där icke-mänskliga intressen via ekoadvokater representeras i de politiska församlingarna.

En diskursiv demokrati bör således inte formuleras som ett alternativ till en representativ demokrati. Eftersom det politiska agentskapet endast kan utövas av människor måste icke-mänskliga intressen representeras av andra än dem själva i den politiska processen. Exakt hur dessa ekoadvokater skall utses ges dock inget tydligt svar på. Det handlar antingen om att människor väljer personer som skall representera icke-mänskliga intressen i politiska församlingar, eller att man slumpmässigt utser ett antal personer som tilldelas rollen som ekoadvokater.

På väg mot en global och demokratisk miljöstyrning?

Vi har ovan sett på vilket sätt miljöfrågan utmanar demokratiteorin samt vilka responser denna utmaning har givit upphov till. Enligt vårt förmenande har den

diskursiva demokratin en stor möjlighet att integrera ekologiska överväganden. Genom upptäckten av generaliserbara intressen kan frågor som rör såväl tiden och rummet tas i beaktande, och dess betoning på kommunikativ rationalitet innebär att den ekoauktoritära ståndpunkten undviks där enbart expertkunskap ska styra samhället. I en öppen, deltagande och ansvarsfull demokrati är det dessutom troligt att medborgarna är mer medvetna om miljöproblematiken och mer villiga till att aktivt söka lösa denna än vad de skulle vara under ett auktoritärt styre.

Utöver dessa tre utmaningar – tiden, rummet och kunskapen – finns en fjärde som gäller i vad mån icke-mänskliga varelser har ett värde och hur detta värde ska representeras i politiska församlingar. Den diskursiva demokratin i sin nuvarande utformning ger dock inget tydligt skydd för icke-mänskliga intressen utöver de arter och ekosystem som är nödvändiga för människans fortlevnad. Av det skälet bör den diskursiva demokratin hämta inspiration från rättighetsteorin, som hävdar att det finns rättigheter även för livsformer och arter som inte kan kränkas enbart med hänvisning till mänsklig nytta.

Det finns dock en fråga som demokratiteorin inte besvarar särdeles tydligt, nämligen vilka institutionella förutsättningar och sociala krafter som krävs för att utveckla demokratin till att på ett bättre sätt än i dag integrera ekologiska överväganden i beslutsprocessen. Som Held (1992) påpekat kan en partipartisk demokrati svårigen anpassas till frågor med stor rumslig och tidsmässig utbredning. Denna invändning är även befogad för den diskursiva demokratin – är den möjlig att realisera på internationell nivå och kan den på ett adekvat sätt hantera gränsöverskridande miljöfrågor?

Dryzek anser det och argumenterar för att vi idag kan se en begynnande diskursiv demokrati där olika aktörer samtalar med varandra och fäster vikt vid varandras argument. "However much they may be distorted in practice, they suggest that legitimate policy decisions now require not just expertise and the backing of constitutional authority, but also informed participation by all affected parties" (Dryzek 1994:188). När det gäller skyddet av de mänskliga rättigheterna har vi sedan en tid tillbaka sett en mängd aktörer av olika slag och på olika nivåer samarbeta och interagera med varandra: mellanstatliga organisationer, enskilda stater, intresseorganisationer och lokala medborgarrörelser kan agera mot en nationalstat eller ett företags kränkning av mänskliga rättigheter. Denna typ av agerande kan vi nu i vissa fall även skönja vad gäller miljön (Beck 1998, Lidskog 1999c, Low & Gleeson 1998, Thörn 1999). I vissa fall har relativt resurssvaga aktörer med hjälp av media lyckats skapa internationell opinion och politisk mobilisering där en nationalstat eller ett företags agerande ställts i rampljuset med "hela världen" som åskådare och där global ansvarighet har utkrävts av företaget eller nationalstaten. I vad mån dessa embryon till global, demokratisk miljöstyrning kommer att utvecklas till livskraftiga alternativ är dock en öppen fråga som endast framtiden kan besvara.

Noter

1. Jämför Laffertys (1999) och Meadowcrofts (1996) betoning av att hållbar utveckling nu kräver statsvetarens uppmärksamhet, inte minst vad gäller internationella relationer. Ett annat exempel är att jämte begrepp som makt, ideologi och demokrati har nu "ekologism" blivit temat för en bok i Open Universitys serie "Concepts in the Social Sciences" (Smith 1998).
2. Ett nutida exempel på hur miljöfrågan aktualiserar denna klassiska fråga kan hämtas från vetenskapsteori, där den kritiske realisten Roy Bhaskar i sin reviderade utgåva av *The Possibility of Naturalism* (PON) skriver (1989:173f): "Now were I to rewrite PON today I would stress the way in which social order is embedded and conditioned by the natural order from which it is emergent and on which it in turn acts back. An ecological interpretation to social life is as important as is recognition of our biological being—both are insufficiently elaborated in this book".
3. Anmärkningsvärt är att ett nyligen publicerat nummer av IPSA's tidskrift *International Political Science Review* (nr 2, April 1999) med hållbar utveckling som tema inte alls uppmärksammar relationen demokrati-ekologi. I centrum för intresset står förhållandet mellan ekologisk hållbarhet-ekonomisk utveckling, dock utan att man in någon av de sex artiklarna berör demokratispekter.
4. Wandén (1996) söker göra det genom att diskutera vilket av värdena insikt, etik och effektivitet som bör vara vägledande för olika typer av miljöproblem.
5. I två kommuner har SKB avslutat sitt engagemang efter det att lokalbefolkningen i lokala folkomröstningar motsatt sig fortsatta studier (Storuman 1995 och Malå 1997). Utöver dessa kommuner har SKB genomfört – eller håller på att genomföra – förstudier i ytterligare sex kommuner; Hultsfred, Nyköping, Oskarshamn, Tierp, Älvkarleby och Östhammar. Ett förslag finns att folkomröstningar ska hållas i kommunerna efter det att samtliga förstudier är genomförda. I december 2000 planerar SKB att välja ut två av dessa kommuner för mer omfattande studier. Om knappt tio år beräknar SKB att inkomma med en ansökan till regeringen om att få anlägga djupförvaret till en utpekad plats i en av dessa två kommuner (för en diskussion om svensk kärnkraftspolitik och kärnavfallspolitik, se Lidskog 1998a och 1999a).
6. För en diskussion om Tjernobylyolyckan och dess konsekvenser, se Lidskog (1998b) och (1999b).
7. Jämför Linus Brohults aktioner mot Dennisleden i Stockholm. Han uppmanade till civil olydnad och i skrift informerade han hur vägmaskinerna kunde göras obrukbara. Förra året dömde Stockholms tingsrätt honom till ett års fängelse för uppvigling. Domen – som överklagats – ledde till att 146 politiker, forskare och journalister undertecknade ett upprop där de angav sig själva som skyldiga till motsvarande brott.
8. Även ur ett antropocentriskt perspektiv kan man hävda vikten av att skydda virus som hotar människans liv och hälsa. Ett exempel är den internationella diskussionen om man ska definitivt utplåna variola (smittkoppor). WHO beslutade 1996 att smittkoppor skulle utplånas. Vid dess senaste årsmöte i början av juni 1999 beslutades dock om att uppskjuta ett eventuellt utplånande till år 2002. Idag finns två kvarvarande variolastammar, en förvarad vid Centre for Disease Control, Atlanta, USA och en vid den ryska statens forskningscentrum för virologi och bioteknologi (Vector), Koltsova, Novosibirsk. Anledningen till tvekan att utplåna dessa är att det kan finnas slumrande eller okända virus-sjukdomar samt att det finns en risk att terroristgrupper har sparat en variolastam för att medvetet sprida den. Samhällen står mer oskyddade om man då inte för forskningsändamål och medicinframställning kan nyttja levande variolavirus. Mot detta argument anför vissa forskare att man redan idag har analyserat hela virusets DNA-sträng samt att WHO i sitt tidigare beslut om att utrota variolaviruset stadgat att en halv miljon doser smittkoppsvaccin ska sparas (Ohlsson 1999: 16-17).
9. I en senare uppsats betonar Eckersley (1999) att en "grön" diskursiv demokrati kännetecknas av att den inte bara tillåter utan *kräver* att icke-mänskliga intressen representeras i det demokratiska samtalet.

Referenser

- Anshelm, J, 1992. *Vattenkraft och naturskydd. En analys av opinionen mot vattenkraftsutbyggnaden i Sverige 1950-90*. Linköping: Linköpings universitet, Tema T.
- Anshelm, J, 1995. *Socialdemokraterna och miljöfrågan. En studie i framstegstankens paradoxer*. Stockholm/Steheg: Symposion.
- Algotsson, K-G, 1996. *Ord och handling i svensk miljöpolitik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Barry, J, 1996. Sustainability, political judgement and citizenship. Connecting green politics and democracy, s 115–130 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Beck, U, 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U, 1994. The reinvention of politics: Towards a theory of reflexive modernization, s 1–55 i Beck, U, Giddens, A & Lash, S *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U, 1998. *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*. Göteborg: Daidalos.
- Bennulf, M, 1992. En grön dimension bland svenska väljare?, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 95, 329–358
- Bennulf, M, 1994. *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Bennulf, M & Johnsson, L, 1993. *Miljöpolitik*. Lund: Studentlitteratur.
- Bhaskar, R, 1989. *The Possibility of Realism* Hempel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B, 1983. *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf [1:a utgåvan].
- Buzan, B, 1991. *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf [2:a utgåvan].
- Christof, P, 1996. Ecological citizens and ecological guided democracy, s 151–169 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Dahl, R, 1971. *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dobers, P, 1996. Styrmning eller samarbete? Kommunens förändrade roll vid kontroll av diffusa utsläpp, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 99, 289–300.
- Dobson, A, 1996. Democratizing green theory. Preconditions and principles, s 132–148 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Dryzek, J R, 1987. *Rational Ecology. Environment and Political Economy*. New York: Basil Blackwell.
- Dryzek, J R, 1990. *Discursive Democracy: Politics, Policy, and Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dryzek, J R, 1994. Ecology and discursive democracy: Beyond liberal capitalism and the administrative state, s 176–195 i O'Connor, M (red.) *Is Capitalism Sustainable? Political Economy and the Politics of Ecology*. London: The Guilford Press.
- Dryzek, J R, 1996a. Political and ecological communication, s 13–30 i Mathews, F (red) *Ecology and Democracy*. London: Frank Cass.
- Dryzek, J R, 1996b. Foundations for environmental political economy: The search for 'Homo Ecologicus?', *New Political Economy* 1, 27–40.
- Dryzek, J R, 1997. *The Politics of the Earth. Environmental Discourses*. Oxford: Oxford University Press.
- Dunlap, R E & Catton Jr, W R, 1994. Struggling with human exceptionalism: The rise, decline and revitalization of environmental sociology, *The American Sociologist* 25, 5–30.
- Eckerberg, K, 1987. *Environmental Protection in Swedish Forestry. A Study of the Implementation Process*. Umeå: Department of Political Science, Research Report 1987: 12.
- Eckerberg, K & Lafferty, W M, 1998. (red) *From the Earth Summit to Local Agenda 21: Working towards Sustainable Development*. London: Earthscan.
- Eckersley, R, 1992. *Environmentalism and Political Theory. Towards an Ecocentric Approach*. New York: UCL Press.

- Eckersley, R, 1996a. Greening liberal democracy: The right discourse revisited, s 212–236 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Eckersley, R, 1996b. Liberal democracy and the rights of nature: The struggle for inclusion, s 169–198 i Mathews, F (red) *Ecology and Democracy*. London: Frank Cass.
- Eckersley, R, 1999. The discourse ethic and the problem of representing nature, *Environmental Politics* 8, 24–49.
- Elander, I, Gustafsson, M, Sandell, K, & Lidskog, R, 1995. Environmentalism, sustainability and the urban reality. The case of Sweden, s 85–114 i Khakee, A, Elander, I & Sunesson, S (red) *Remaking the Welfare State – Swedish Urban Planning and Policy-making in the 1990* Aldershot: Avebury.
- Elander, I, & Lidskog R, 2000. Agenda 21 and Global Environmental Governance, s 30–53 i Low, N R, Gleeson, B J, Elander, I & Lidskog, R (red) *Consuming Cities: The Urban Environment in the Global Economy after the Rio Declaration*. London: Routledge.
- Elander, I, Lidskog, R, & Johansson, M, 1997. Environmental policies and urban planning in Sweden. Goals, strategies and instruments, *European Spatial Research and Policy* 4, 5–35.
- Ericsson, L, 1985. *Ett surt regn kommer att falla. Naturen, myndigheterna och allmänheten*. Lund: Bokbox.
- Falkemark, G, 1993. *Öresundsbron: hur de avgörande besluten togs*. Stockholm: Naturskyddsförbundet.
- Falkemark, G, 1998. Hallandsåsen och höghastighetens pris, bilaga 3 i SOU 1999:137 *Miljö i grund och botten – erfarenheter från Hallandsåsen*. Slutrapport av Tunnelkommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Falkemark, G, 1999. *Politik, lobbyism och manipulation. Svensk trafikpolitik i verkligheten*. Nora: Nya Doxa.
- Falkemark, G & Westdahl, P, 1991. *Att offra Västkusten: det politiska och rättsliga spelet kring ScanLink och motorvägsbygget i Bohuslän*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ferry, L, 1995. *Den nya ekologiska ordningen*. Göteborg: Daidalos.
- Foreman, D, 1998. "Putting the Earth First", s 358–364 i Dryzek, J & Schlosberg, D (red) *Debating the Earth. The Environmental Politics Reader*. Oxford: Oxford University Press [Foremans uppsats ursprungligen publicerad i hans *Confession of an Eco-Warrior*. Harmony Books, 1991].
- Goodin, R, 1992. *Green Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Günther, F, 1993. Systemekologi och samhällsplanering, s 113–154 i Berg, P G (red) *Biologi och bosättning. Naturanpassning i samhällsbyggandet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hardin, G, 1968. The tragedy of the commons, *Science* 162, 1243–1248.
- Hardin, G, 1972. *Exploring New Ethics for Survival. The Voyage of the Spaceship Beagle*. New York: Viking.
- Hedren, J, 1994. *Miljöpolitikens natur*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science 110.
- Held, D, 1992. Democracy: From City-state to a Cosmopolitan Order?, *Political Studies* 40: 10-39.
- Heilbroner, R L, 1974/1991. *An Inquiry into the Human Prospect*. New York: Norton.
- Hillmo, T, 1994. *Arsenikprocessen. Debatt och problemperspektiv kring ett hälso- och miljöfarligt ämne i Sverige 1850-1919*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Sciences 102.
- Hjort, R, 1992. *Building International Institutions for Environmental Protection. The Case of the Baltic Sea Environmental Cooperation*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Sciences 81.
- International Political Science Review* 1999. Special issue: The pursuit of sustainable development: Concept, policies and arenas, 20, 123–240
- Irwin, A, 1995. *Citizen Science. A Study of People, Expertise and Sustainable Development*. London: Routledge.
- Jahn, D, 1995. Ekologiska ståndpunkters representation i parlamentet. Kärnkraftsdebatten i Sveriges riksdag och i tyska Bundestag, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 95, 281–303.
- Jamison, A, 1996. The shaping of the global environmental agenda: The role of non-governmental organisations, s 224–245 i Lash, S, Szerszynski, B & Wynne, B (red) *Risk, Environment and Modernity. Towards a New Ecology*. London: SAGE.

- Kronsell, A, 1997. *Greening the EU. Power Practice, Resistance and Agenda Setting*. Lund: Lund University Press.
- Kvassman, S, 1999. *Samtal med den värdefulla naturen. Ett studium av miljöetiken hos Knud Løgstrup, Holmes Rolson III och Hans Jonas*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studiet in Social Ethics 22.
- Lafferty, W M, 1999. Introduction: The pursuit of sustainable development—concept, policies and arenas, *International Political Science Review*, 20, 123–128.
- Larsson, P, 1996. *Regimförhandlingar på miljöområdet: en studie av förhandlingarna om LRTAP-konventionen*. Lund: Lund political studies 93.
- Larsson, R, 1990. *Politiska ideologier i vår tid*. Lund: Studentlitteratur [4:e omarbetade upplagan].
- Lidskog, R, 1994. *Radioactive and Hazardous Waste Management in Sweden. Movements, Politics and Science*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia No. 39).
- Lidskog, R, 1997. The reinventions of politics? Science and politics in the developments towards sustainability, s. 63–77 in Nordgren, A, (red) *Science, Ethics, Sustainability. The Responsibility of Science in Attaining Sustainable Society*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studies in Bioethics and Research Ethics No. 2.
- Lidskog, R, 1998a. (red) *Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnavfallspolitik på 1990-talet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lidskog, R, 1998b. Teknologiska katastrofer i det senmoderna samhället. Exempen Tjernobyli och Hallandsåsen, *Nordisk Samhällsgeografisk tidskrift*, No. 27: 29–50
- Lidskog, R, 1999a. Towards a Postnuclear Society? Recent Trends in Swedish Nuclear Power Policy, *Environmental Politics* 8(2): 142–147.
- Lidskog, R, 1999b. Scientific evidence or lay people's experience? On risk and trust with regard to modern environmental threat, s 196–224 i Cohen, M. (red) *Risk in the Modern Age: Social Theory, Science, and Environmental Decision-Making*. London: Macmillan.
- Lidskog, R, 1999c. Mot en gränslös demokrati? Politiska responser på globala miljöhot, *Sociologisk Forskning* 36 (4), 40-75.
- Lidskog, R & Elander, I, 1990. Beslut och konflikt vid lokalisering av miljöfarligt avfall, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 260–269.
- Lidskog, R, & Elander, I, 1999. På väg mot ekologisk demokrati? Demokratiteoretiska responser på den ekologiska utmaningen, s. 35–79 i SOU 1999:77 *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: Fritzes (Demokratitredningens forskarvolym II).
- Lidskog, R, Sandstedt, E & Sundqvist, G, 1997. *Samhälle, risk och miljö. Sociologiska perspektiv på det moderna samhällets miljöproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Lofsson, E, Hedrén, J, Hjort, R & Löwgren, M, 1993. *Svensk miljöpolitik*. Lund: Studentlitteratur.
- Low, N, & Gleeson, B, 1998. *Justice, Society and Nature: an Exploration of Political Ecology*. London and New York: Routledge.
- Lundgren, L, 1989. *Miljöpolitiken på längden och tvären. Erfarenheter av 20 års miljövärdhetsforskning. Vilka var frågorna, vilka är de och vilka blir de?* Stockholm: Institutet för vatten- och luftvärdhetsforskning.
- Lundgren, L, 1998. *Acid Rain on the Agenda. A Picture of a Chain of Events in Sweden, 1966-1968*. Lund: Lund University Press.
- Lundgren, Å, 1991. Miljöpartiet—en alternativ partiorganisation?, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 94, 55–75
- Lundmark, C, 1995. *Towards a Green Democratic Theory*. Umeå: Umeå University, Department of Political Science, Research Report 1995:2.
- Lundmark, C, 1998. *Eco-democracy. A Green Challenge to Democratic Theory and Practice*. Umeå: Umeå University, Department of Political Science, Research report 1998:2.
- Lundqvist, L J, 1971. *Miljövärdhetsförvaltning och politisk struktur*. Lund: Prisma [Verdandi debatt nr. 58].
- Lundqvist, L J, 1980. *The Hare and the Tortoise: Clean Air Policies in the United States and Sweden*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.
- Lundqvist, L J, 1988. Recension av Eckerberg, K. "Environmental protection in Swedish forestry", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 91, 81–84.

- Lundqvist, L J, 1998. Sweden: from environmental restoration to ecological modernisation, s 277–326 i Hanf, K & Jansen, A-I (red) *Governance and Environment in Western Europe. Policy, Politics and Administration*. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Lundqvist, L J, 1999. Capacity building or social construction? Explaining Sweden's shift towards ecological modernisation, kommande i *Geoforum*.
- Löfstedt, R E & Sjöstedt, G, 1996. *Environmental aid programmes to Eastern Europe: area studies and theoretical applications*. Aldershot: Avebury.
- Meadowcroft, J, 1999. The politics of sustainable development: Emergent arenas and the challenges for political science, *International Political Science Review*, 20, 219–237.
- Mills, M, 1996. Green democracy. The search for ethical solution, s. 97–114 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Moberg, L & Persson, B Å, 1996. *Tio år efter kärnkraftolyckan i Tjernobyl. Radiologiska konsekvenser och svensk beredskap mot framtida olyckor*. Stockholm: SSI information 96:01.
- Naess, A, 1981. *Ekologi, samhälle och livsstil*. Stockholm: LT förlag [original publ. 1971].
- Newby, H, 1991. One world, two cultures: Sociology and the environment, *Network* (BSA bulletin) 50, 1–8.
- Nolin, J, 1995. *Ozonskiktet och vetenskapen. En studie av post-normal vetenskap*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ohlsson, E, 1999. Smittkoppsvirus kan trots allt behövas, s 16–17 i *Dagens Nyheter* 12 juni 1999.
- Ophuls, W, 1977. *Ecology and the Politics of Scarcity*. New York: Freeman.
- Ophuls, W & Boyan, S A Jr, 1992. *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited*. San Francisco: W.H. Freeman.
- Paehlke, R, 1995. Environmental values for a sustainable society: the democratic challenge, s 129–144 i Fischer, F & Black, M (red) *Greening Environmental Policy. The Politics of a Sustainable Future*. London: Chapman.
- Redclift, M & Woodgate, G, 1994. Sociology and the environment. Discordant discourse?, s 51–66 i Redclift, M. & Benton, T. (red), *Social Theory and the Global Environment*. London: Routledge.
- Regan, T, 1984. *The Case for Animal Rights*. London: Routledge.
- Rolson III, H, 1988. *Environmental Ethics – Duties to and Values in the Natural World*. Philadelphia: Temple University Press.
- Román, M, 1998. *The Implementation of International Regimes. The Case of the Amazon Cooperation Treaty*. Uppsala: Department of Government.
- Rosenau, J, 1998. Governance and democracy in a globalizing world, s 28–57 i Archibugi, D & Held, D (red) *Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press.
- Savchenko, V K (red.) 1995. *The Ecology of the Chernobyl Catastrophe. Scientific Outlines of an International Programme of Collaborative Research*. Paris/Camforth: UNESCO /the Parthenon Publishing Group [Man and the Biosphere Series vol. 16].
- Saward, M, 1993. Green democracy, s 63–80 i Dobson, A & Lucardie, L (red) *The Politics of Nature. Explorations in Green Political Theory*. London: Routledge.
- Saward, M, 1996. Must democrats be environmentalists?, s 79–96 i Doherty, B & de Geus, M (red) *Democracy & Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship*. London: Routledge.
- Singer, P, 1975. *Animal Liberation*. New York: Random House.
- Sjöstedt, G (red) 1993. *International environmental negotiation*. London: Sage
- Spector, B I, Sjöstedt, G & Zartman, I W (red) 1994. *Negotiating International Regimes: Lessons Learned from the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)*. London: Graham & Trotman.
- Sköllerhom, E, 1994. *Politisk kulturteori och Habermas kommunikativa handlande*. Umeå: Umeå universitet, Statsvetenskapliga institutionen
- Stjernquist, N, 1983. Från enskild mot offentlig förvaltning i skogspolitiken, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 86, 297–308.
- Sundqvist, G, 1991. *Vetenskapen och miljöproblemen. En expertsociologisk studie*. Göteborg: University of Gothenburg, Monograph No. 46 from the Department of Sociology.

- Svensson, P, 1995. Recension av Bennulf, M "Miljöopinionen i Sverige", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 98, 372–379.
- Sörlin, S & Öckerman, A, 1998. *Jorden en ö: en global miljöhistoria*. Stockholm: Natur och kultur.
- Thörn, H, 1999. Nya sociala rörelser och politikens globalisering. Demokrati utanför parlamentet?, s 425–468 i SOU 1998: 84 *Civilsamhället*. Stockholm: Fritzes.
- Vedung, E, 1988. The Swedish five-party syndrome and the environmentalists, s 76–109 i Lawson, K & Merkl, P H (red) *When Parties Fail. Emerging Alternative Organizations*. Princeton: Princeton University Press.
- Vedung, E, 1991. Miljöpartiet, nedfrysningsteorin och den järnhårda oligarkilagen, s 165–219 i Gustafsson, B (red) *Miljö, människa, samhälle*.
- Wandén, S, 1992. *Etik och miljö. De svåra vägvalen i ny belysning*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Wandén, S, 1996. *Miljö och ansvar. En fråga om insikt, etik och effektivitet*. Stockholm: Statens naturvårdsverk, rapport 4629
- Weale, A, 1992. *The New Politics of Pollution*. Manchester: Manchester University Press.
- World Commission on Environment and Development, 1987. *Our Common Future. The Brundtland Report*. Oxford: Oxford University Press.